

*Бум Ю. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант
Національної академії внутрішніх справ*

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

Анотація. У статті здійснено аналіз наукових підходів, норм кримінального процесуального законодавства та конвенційних стандартів щодо регламентації принципу пропорційності при обранні запобіжного заходу. Встановлено, що у КПК України не приділено належної уваги визначенню та законодавчій регламентації принципу пропорційності під час кримінального провадження, хоча ця вимога закріплена у рішеннях ЄСПЛ та використовується у тлумаченнях Конституційного Суду України. Зробити висновок щодо необхідності дотримання вимог пропорційності при застосуванні запобіжних заходів дозволяють норми КПК України, які імпліцитно враховують положення цього принципу. Звертається увага на взаємозв'язок принципу пропорційності та верховенства права. Обґрунтовано, що вимога пропорційності є складовим елементом верховенства права, яка враховується при оцінці справедливості обмеження прав людини. Так як під час застосування запобіжних заходів права та свободи людини зазнають найсуттєвіших обмежень, то проблема пропорційності таких обмежень є вкрай актуальною. Встановлено, що відповідно до практики ЄСПЛ вимога пропорційності застосування запобіжного заходу буде дотримана, якщо такий запобіжний захід буде відповідати трикратковому тесту щодо належності, необхідності та співмірності. Здійснено аналіз рішень ЄСПЛ та встановлено, що оцінюючи дотримання принципу пропорційності Суд відштовхується від відповідей на такі запитання: 1) чи дозволяє застосування запобіжного заходу досягнути легітимної мети (чи законною є мета втручання); 2) чи запобіжний захід є необхідним у ситуації, що склалася (обмеження прав людини є необхідним у демократичному суспільстві); 3) чи є запобіжний захід розумним (пропорційним, співмірним) для тієї мети, яка досягалась (пропорційність заходу законній меті). Зауважується, що запобіжний захід має застосовуватися такого ступеня тяжкості, який є необхідним для досягнення мети – забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків та унеможливлення настання конкретного ризику чи ризиків, визначених у ч. 1 ст. 177 КПК України. Визначено, що під час застосування запобіжного заходу обмеження прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого буде відповідати принципу верховенства права, якщо запобіжний захід застосовано на підставі закону, має легітимну мету, а втручання в права людини є пропорційним меті застосування запобіжного заходу.

Ключові слова: запобіжні заходи, тримання під вартою, верховенство права, пропорційність, належність, необхідність, обмеження прав та свобод.

Постановка проблеми. Запобіжні заходи є частиною заходів забезпечення кримінального провадження, які застосовуються з метою забезпечення дієвості кримінального

провадження. Запобіжні заходи об'єднані в окрему групу і регулюються окремою главою – главою 18 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України. Це цілком виправдано. Адже у переліку, визначеному у ст. 131 КПК України, запобіжні заходи відрізняються від інших заходів забезпечення кримінального провадження можливістю обмеження основоположних прав і свобод людини, зокрема права на свободу і особисту недоторканність.

Можливість обмеження конституційних прав та свобод людини вимагає від законодавця підвищеної уваги до регламентації правової процедури застосування запобіжних заходів. Так, у КПК України визначено мету та підстави застосування запобіжних заходів (ст. 177), обставини, які слід враховувати при обранні запобіжного заходу (ст. 178), загальний порядок їх застосування (ст. 184). Окрему увагу законодавець приділив строкам інституту запобіжних заходів, адже саме строки є важливою гарантією дотримання прав та свобод учасників кримінального провадження. Зокрема, визначено строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду (до 72 годин), строк доставлення до суду для розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу (до 60 годин), строк доставлення до слідчого судді, суду, який постановив ухвалу про дозвіл на затримання з метою приводу (до 36 годин), строк розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу (до 72 годин), строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою (до 60 днів) тощо.

Така детальна регламентація процесуальної форми застосування запобіжних заходів є виправданою, адже дотримання принципу верховенства права, насамперед, передбачає правову визначеність процедури обмеження прав та свобод людини.

Як справедливо зауважує В.В. Михайленко, застосування запобіжних заходів є найбільш яскравим індикатором дотримання верховенства права під час досудового розслідування. Сучасна концепція кримінального провадження наповнює цей інститут гуманістичним змістом, переводячи його із звичного репресивного впливу на особу, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, на превентивний чинник, спрямований на недопущення негативного впливу в різних формах на кримінальне провадження з боку підозрюваного [1, с. 100]. При цьому вчена відмічає, що з урахуванням сучасних стандартів забезпечення і захисту прав людини, застосований до підозрюваного запобіжний захід лише тоді буде відповідати засаді верховенства права, коли його застосування буде законним, необхідним, обґрунтованим, пропорційним, вмотивованим, враховувати обставини, в яких перебуває конкретний підозрюваний, і мати альтернативу [1, с. 104].

З цього переліку вимог відповідності засаді верховенства права на окрему увагу заслуговує вимога пропорційності. Адже, як стверджує Г.Ю. Юдківська, на превеликий жаль, принцип пропорційності поки що не отримав повного втілення в діяльність українських судів. Брак достатнього зважування експліцитних інтересів призводить до констатації порушень прав Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ, Суд) [2, с. 122].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми застосування запобіжних заходів досліджували такі науковці як О.В. Капліна, В.Т. Нор, В.В. Рожнова, Л.Д. Удалова, Т.Г. Фоміна, В.І. Фаринник, О.Ю. Хабло, О.Г. Шило, М.І. Шевчук, М.Є. Шумило та інші. Вказані вчені, здебільшого, приділяли увагу проблемам визначення підстав застосування запобіжних заходів, особливостям доказування наявності ризиків, строкам застосування запобіжних заходів. Разом з цим, принцип пропорційності у кримінальному процесі досліджували Ю. П. Аленін, В. К. Волошина, І. В. Гловюк, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, В. В. Михайленко, В. М. Тertiшник, В. Г. Уваров, Г. Ю. Юдківська та інші. Втім, дослідженню питання дотримання принципу пропорційності при застосуванні запобіжних заходів не приділено належної уваги вчених, що обумовлює актуальність та необхідність дослідження цієї проблеми.

Метою статті є аналіз наукових підходів, норм кримінального процесуального законодавства та конвенційних стандартів щодо регламентації принципу пропорційності при обранні запобіжного заходу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз норм КПК України дозволяє стверджувати, що у ньому не приділено належної уваги визначенню та законодавчій регламентації принципу пропорційності під час кримінального провадження. Буквальне закріплення вимоги пропорційності можна знайти лише у п. 5 ч. 5 ст. 234 КПК України (в редакції від 3 жовтня 2017 року) в контексті обшуку, де вказано, що слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор, слідчий не доведе наявності достатніх підстав вважати, що «за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанню в особисте і сімейне життя особи» [3].

Втім, І.В. Гловюк справедливо відмічає, що крім вживання у ст. 234 КПК України терміну «пропорційність» ряд його положень вказує на імпліцитне врахування принципу пропорційності. Зокрема, це ст. 2; частини 2, 3 ст. 14; частини 2, 6 ст. 27; частини 3, 4 ст. 132; ч. 2 ст. 152; частини 5, 6 ст. 163; частини 8, 10 ст. 170; ч. 4 ст. 173; ч. 4 ст. 182; ч. 1 ст. 194; ч. 3 ст. 233; ч. 2 ст. 236; ч. 2 ст. 246; ст. 255; ч. 3 ст. 271; ч. 5 ст. 290; ст. 297-1; ст. 299; ст. 300; ст. 323 КПК України тощо [4, с. 15]. Адже висновок про необхідність дотримання вимоги пропорційності можна зробити шляхом тлумачення наведених норм. Зокрема, у ч. 4 ст. 182 КПК України вказано, що розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та не може бути завідомо непомірним для нього [3].

Не зважаючи на таке «приховане» регулювання у КПК України принципу пропорційності в цілому, та при регламентації запобіжних заходів зокрема, пропорційність є об'єктом уваги у судових рішеннях. Так, у Рішенні Конституційного

Суду України від 25 січня 2012 року вказано, що одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який означає, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею [5]. А в рішенні ЄСПЛ у справі «Руслан Яковенко проти України» визначено, що вимога, щоб тримання під вартою не було свавільним, означає необхідність дотримання пропорційності між наведеною підставою тримання під вартою та власне триманням під вартою (п. 61) [6].

Слід зауважити, що в рішеннях ЄСПЛ пропорційність, здебільшого, аналізується з позиції дотримання вимог підпункту «с» п. 1 ст. 5 Європейської конвенції з прав людини (Конвенції), де зазначено, що «кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:...(с) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення» [7]. При тлумаченні цієї норми ЄСПЛ вказує, що загальними принципами, що випливають з Конвенції та на яких ґрунтується практика Суду щодо п. 1 ст. 5, є: принцип верховенства права і пов'язаний з ним принцип правової визначеності, принцип пропорційності і принцип захисту від свавілля (рішення про неприйнятність у справі «Сімонс проти Бельгії») [8].

Вищенаведене дозволяє стверджувати про взаємозв'язок принципу пропорційності та верховенства права. Пропорційність або забезпечує дію верховенства права [9, с. 333], або є складовим елементом верховенства права [10, с. 70; 11, с. 61]. При цьому слід зауважити, що якщо принцип верховенства права має певні наукові розробки, то принцип пропорційності лише починає привертати увагу вчених.

Так, Ю. П. Аленін та В. М. Тertiшник пропонують в системі принципів кримінального провадження виокремлювати принцип пропорційності [12, с. 84; 13, с. 23]. В.М. Тertiшник стверджує, що принцип пропорційності закріплений у міжнародних нормативних актах, рішеннях Конституційного Суду України та ЄСПЛ, – це принцип кримінального процесу, згідно з яким мета процесуальних дій має бути суспільно вагомою, а засіб її досягнення найменш обтяжливим у конкретних умовах, втручання у сферу прав і свобод людини, застосування примусових, у тому числі запобіжних заходів у вигляді арешту, застави та інших, може допускатись лише в випадках крайньої необхідності, з метою забезпечення правосуддя, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, а заповідія примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута [14, с. 154-155].

На думку вчених основна ідея, яка закладена в основу принципу пропорційності, полягає в тому, що мета обмежень прав учасників процесу має бути достатньо суспільно цінною і вагомою, а засоби її досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються [14, с. 32; 15, с. 214].

Слід звернути увагу на твердження І.В. Гловюк про те, що на рівні кримінально-процесуального правозастосування та інтерпретації норм кримінального процесуального права пропорційність має значення для оцінки наявності підстав обмеження прав людини [4, с. 17]. А як стверджує з цього приводу Т.О. Лускутов, вимога пропорційності передбачає збалансоване кримінальне

процесуальне правозастосування. Обмеження конституційних, конвенційних, суто процесуальних прав особи шляхом застосування заходів кримінального процесуального примусу не може перевищувати майбутнє можливе обмеження прав цієї особи внаслідок притягнення її до кримінальної відповідальності за порушення кримінальних прав інших осіб [16, с. 92].

Так як під час застосування запобіжних заходів права та свободи людини зазнають найсуттєвіших обмежень, то проблема пропорційності таких обмежень є досить актуальною. Хоча прямого текстуального закріплення вимоги пропорційності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження чи запобіжних заходів КПК України не передбачає, положення, яке закріплене у ч. 3 ст. 132 КПК України, науковці безспідставно розцінюють як законодавче закріплення цієї вимоги. Зокрема, у цій нормі вказано, що застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, дізнавач, прокурор не доведе, що: 1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, дізнавача, прокурора; 3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, дізнавач, прокурор звертається із клопотанням [3].

Подібний підхід прослідковується і в судовій практиці. Так ЄСПЛ, оцінюючи дотримання/порушення вимог пропорційності при застосуванні запобіжних заходів послідовно вирішує такі запитання: чи переслідувало воно одну з легітимних цілей, зазначених у Конвенції; чи було воно необхідним у демократичному суспільстві; чи було воно розмірним до тієї правової мети, яка досягалась [14, с. 32]. Конституційний Суд України у рішенні від 25 червня 2019 року також вказує, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, а також бути пропорційними та обґрунтованими. У разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи [17].

Як відмічає, Г.Ю. Юдківська, оцінка пропорційності є завжди трикоровим тестом: належність, необхідність, розумність. Належність означає, що використані засоби мають бути належними для досягнення мети. Необхідність використаних засобів повинна мати найменш обтяжуючий ефект для тієї чи іншої цінності. І нарешті тест на розумність означає, що використані засоби мають бути пропорційними очікуваному результату, тобто тягар, який несе особа, не повинен бути надмірним. І саме тут робиться балансувальна вправа [2, с. 118–119].

Належність обмеження прав та свобод людини визначається тим, що може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається з клопотанням [4, с. 20]. Так, мета застосування запобіжних заходів визначена у ч. 1 ст. 177 КПК України, де вказано, що запобіжний захід застосовується з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів

досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується [3]. Тобто, запобіжні заходи застосовуються з метою унеможливлення настання ризиків, які перераховано у ч. 2 ст. 177 КПК України та для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим, покладених на нього обов'язків.

У прецедентній практиці ЄСПЛ також звертається увага на те, що запобіжний захід має застосовуватися такого ступеня тяжкості, який є необхідним для досягнення визначеної мети. Зокрема, у рішенні в справі «Таран проти України» вказано, що тримання під вартою відповідно до підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції має втілювати вимогу пропорційності, що передбачає обґрунтованість рішення, яке збалансовує відповідні аргументи за і проти звільнення (п. 68) [18]. А у рішенні ЄСПЛ у справі «Луценко проти України» Суд дійшов висновку, що затримання заявника було здійснене з іншою метою, ніж та, що передбачена п. 1 ст. 5 Конвенції і, таким чином, було свавільним та таким, що суперечило цьому положенню. У зв'язку з цим Суд повторює, що тримання під вартою відповідно до підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції має задовольняти вимогу пропорційності (п. 55 рішення у справі «Ладент проти Польщі»). Наприклад, у рішенні у справі «Амбрушкевич проти Польщі» (пункти 29–32) Суд розглядав питання, чи було взяття заявника під варту конче необхідним для забезпечення його присутності в суді, та чи могли інші, менш суворі заходи, бути достатніми для досягнення цієї цілі (пункти 65–66 рішення у справі «Луценко проти України») [19].

Таким чином, пропорційність передбачає узгодження виду запобіжного заходу з метою його застосування. Запобіжний захід має застосовуватися такого ступеня тяжкості, який є необхідним для досягнення мети – забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків та унеможливить настання конкретного ризику чи ризиків, визначених у ч. 1 ст. 177 КПК України.

Другим елементом пропорційності є *необхідність* обмеження державою гарантованих прав та свобод. Як відмічає Г.Ю. Юдківська, це критерій, на основі якого ЄСПЛ зважує конфліктні інтереси [2, с. 120]. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Хайредінов проти України» вказано, що для того, щоб позбавлення свободи не вважалось свавільним, додержання національного закону при його застосуванні є недостатнім. Такий захід має бути необхідним за конкретних обставин (п. 27) [20]. А у рішенні у справі «Василищук проти Республіки Молдова» визначено, що національні органи влади зобов'язані переконливо продемонструвати, що затримання є необхідним. Якщо органи влади приймають рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на тій підставі, що особа не з'явилася до таких органів після виклику, вони повинні переконатися, що така особа була належним чином повідомлена та їй був наданий достатній час для виконання такої вимоги, та прийняти розумних заходів для перевірки того, чи дійсно вона ухилилася (п. 40) [8].

Необхідність зобов'язує врахувати наявність ризиків [4, с. 20]. Зокрема, в ч. 2 ст. 177 вказано, що підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч.1 ст.177 КПК України [3]. При цьому зауважується, що слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених КПК України.

Разом з цим слід враховувати, що з плином часу необхідність застосування конкретного запобіжного заходу може змінюватися, що слід враховувати при вирішенні питання про продовження строків дії раніше обраного запобіжного заходу чи його заміну на менш суворий. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Темченко проти України» Суд зауважує, що первісне затримання заявника ґрунтувалося на серйозності обвинувачень проти нього, а також на інших підставах, таких як імовірність його ухилення від слідства і суду та перешкоджання слідству. Хоча спочатку тримання заявника під вартою, можливо, було виправдане цими підставами, після спливу певного проміжку часу суди були зобов'язані надати більш чіткі підстави для продовження тримання під вартою. Проте вони неодноразово посилалися на ті ж підстави і не надавали жодних конкретних відомостей. Зокрема, вони не пояснили, в який спосіб заявник може вплинути на свідків та перешкодити слідству (п. 116) [21].

Третім елементом визначення відповідності обмежень прав та свобод принципу пропорційності є перевірка *розумності (пропорційності, співмірності)* таких обмежень. Г.Ю. Юдківська відмічає, що головне питання, яке тут постає: чи не понесла людина надмірний тягар щодо задоволення тієї чи іншої легітимної мети? Цей етап є ключовим, він червоною стрічкою проходить через юриспруденцію ЄСПЛ. Звичайно, цей тест не є простим зважуванням на терезах конфліктів інтересів, його застосування орієнтоване на результат. З одного боку, ми маємо втручання в якесь право людини, з другого – наслідки, до яких це втручання призведе. Оцінка пропорційності завжди залежатиме від ступеня завданої шкоди: чим більша шкода завдана тим чи іншим правам особи, тим більш суттєвим повинен бути легітимний інтерес, який захищає держава [2, с. 121–122].

Як зауважує з цього приводу І.В. Гловюк, розумність об'єктивується у встановленні, що слідчий суддя має оцінити достатність/недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, а також врахування обставин, передбачених п. п. 2-11 ст. 178 КПК [4, с. 21]. При цьому слід враховувати, що найбільш м'яким запобіжним заходом є особисте зобов'язання, а найбільш суворим – тримання під вартою. Тому, відповідно до ч. 3 ст.176 КПК України слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини, є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам [3]. Відповідне положення закріплено і у п. 3 ч.1 ст. 194 КПК України, де вказано, що під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про недостатність

застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні [3].

Пропорційність запобіжного заходу обумовлюється тим, що більш суворий запобіжний захід може бути застосований лише в разі недостатності менш суворого або якщо підозрюваний не дотримав раніше обраний запобіжний захід [1, с. 105]. Як відмічає В.В. Михайленко, при встановленні слідчим суддею необхідності застосування запобіжного заходу, в першу чергу, слід оцінювати достатність для уникнення ризиків кримінального провадження особистого зобов'язання з покладенням обов'язків, передбачених ст. 194 КПК України. В разі ж висновку про недостатність найменш обтяжливого запобіжного заходу, послідовно «приміряти» до конкретної ситуації інші в порядку їх суворості («алгоритм суворості») [1, с. 105].

При цьому слід враховувати і те, що відповідно до норм КПК України тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України [3]. В рішеннях ЄСПЛ наголошується, що арешт буде прийнятним в світлі положень Конвенції тільки, якщо «обов'язок, передбачений законом» не може бути виконано більш м'якими засобами [8].

Вищенаведене дозволяє погодитися з твердженням О.Ю. Хабло про те, що рішення слідчого судді, суду про доцільність обрання запобіжного заходу має обґрунтовуватися наявністю підстав для його застосування, а рішення щодо обрання конкретного виду і міри запобіжного заходу має прийматися з урахуванням того, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, та з урахуванням обставин, визначених у ст. 178 КПК України [22, с. 272].

Висновки. Хоча КПК України і не оперує принципом пропорційності при регламентації процесуальної форми застосування запобіжних заходів, ця вимога закріплена у рішеннях ЄСПЛ та використовується у тлумаченнях Конституційного Суду України. Про необхідність дотримання принципу пропорційності при застосуванні запобіжних заходів свідчать норми КПК України, які імпліцитно враховують положення цього принципу (ч. 3 ст. 132, ч. 3 ст. 176, ч. 4 ст. 182, ч. 1 ст. 194 КПК України). При цьому, вимога пропорційності є складовим елементом верховенства права, яка враховується при оцінці справедливості обмеження прав людини при застосуванні запобіжного заходу.

Відповідно до практики ЄСПЛ вимога пропорційності застосування запобіжного заходу буде дотримана, якщо такий запобіжний захід буде відповідати критеріям належності, необхідності, співмірності (розумності). Оцінюючи дотримання принципу пропорційності ЄСПЛ відштовхується від відповідей на такі запитання: 1) чи дозволяє застосування запобіжного заходу досягнути легітимної мети (чи законною є мета втручання); 2) чи запобіжний захід є необхідним у ситуації, що склалася (обмеження прав людини є необхідним у демократичному суспільстві); 3) чи є запобіжний захід розумним (пропорційним, співмірним) для тієї мети, яка досягалася (пропорційність заходу законній меті).

Отже, під час застосування запобіжного заходу обмеження прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого буде відповідати принципу верховенства права, якщо запобіжний захід застосовано на підставі закону, має легітимну мету, а втручання в права людини є пропорційним меті застосування запобіжного заходу.

Література:

1. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.
2. Юдківська Г. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. № 4 (13). С. 118-123.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Гловюк І. В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія. Одеса, 2018. С. 12–39.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>
6. Справа «Руслан Яковенко проти України» (Заява № 5425/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 4 черв. 2015 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a79#Text
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 4 листоп. 1950 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
8. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Право на свободу та особисту недоторканність. Рада Європи; Європейський Суд з прав людини, Оновлено 31 груд. 2019 р. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_5_UKR
9. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2009. 433 с.
10. Тоцький Б.А. Принцип пропорційності: історичний аспект і теоретичні складові. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 70–74.
11. Євтошук Ю.О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 214 с.
12. Аленін Ю. П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. праць / відп. за вип. В. М. Др'омін; МОН України ; НУ "ОЮА". Одеса, 2014. Т. 14. С. 78–89.
13. Тертишник В.М. Принципи права та стратегія і практика судової реформи. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 20-26.
14. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. [академічне вид.]. Київ : Алерта, 2014. 440 с.
15. Уваров В.Г. Принцип верховенства права та пропорційності в кримінальному провадженні з урахуванням правових позицій Європейського Суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2. С. 210-214.
16. Лоскутов Т.О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2016. 443 с.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 25 червня 2019 року № 7-р/2019. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#Text>
18. Справа «Таран проти України» (Заява N 31898/06): рішення Європейського суду з прав людини від 17 жовт. 2013 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00603>
19. Справа «Луценко проти України» (Заява № 6492/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 3 лип. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_852#Text
20. Справа «Хайредінов проти України» (Заява N 38717/04) : рішення Європейського суду з прав людини 14 жовт. 2010 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_665?find#Text
21. Справа «Темченко проти України» (Заява № 30579/10) : рішення Європейського суду з прав людини від 16 лип. 2015 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a83
22. Хаблю О.Ю. Обґрунтування підстав застосування запобіжних заходів: конвенційні стандарти та вітчизняна практика. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 270-278.

But Yu. Observance of the principle of proportionality when choosing a preventive measure

Summary. The article analyses scientific approaches, norms of criminal procedural legislation and conventional standards concerning the regulation of proportionality principle when choosing a measure of restraint. It is established that the CPC of Ukraine does not pay due attention to the definition and legislative regulation of proportionality principle during criminal proceedings even though this requirement is enshrined in the decisions of the ECHR and is used in interpretations of the Constitutional Court of Ukraine. The conclusion about necessity of complying with proportionality requirements when imposing measures of restraint is based on the norms of CPC of Ukraine which implicitly take into account the provisions of this principle. The attention is drawn to the relationship between the principle of proportionality and the rule of law. It is substantiated that the requirement of proportionality is an integral element of the rule of law which is taken into consideration in assessing the fairness of human rights restrictions. The problem of the proportionality of such limitations is extremely important as rights and freedoms of a person undergo serious restrictions in the course of imposing measures of restrains. It is substantiated that according to the practice of ECHR the requirement of proportionality of imposing a measure of restraint shall be observed if this measure corresponds with a three-step test concerning appropriation, necessity and proportionality. The analysis of decisions ECHR was carried out and it was substantiated that in assessing compliance with the principle of proportionality the Court starts from answering the following questions: 1) whether imposing a measure of restraint allows to achieve a legitimate purpose (whether the purpose of intervention is legal); 2) whether a measure of restraint is necessary in the current situation (restriction of human rights is necessary in democratic society); 3) whether a measure of restraint is reasonable (proportional) for the purpose (proportionality of the measure to a legitimate goal). It is noted that an imposed measure of restraint in its severity should correspond to achieving a goal – to ensure the compliance of the suspect (the accused) with procedural obligations imposed on him/her, as well as to prevent the occurrence of a specific risk or risks defined in Part 1 of Art. 177 of the CPC of Ukraine. It is determined that when applying a measure of restraint, the restriction of the rights and freedoms of the suspect (the accused) should comply with the rule of law if the measure of restraint is applied on the basis of the law, has a legitimate goal and interference with human rights is proportional to the purpose of the application of the measure of restraint.

Key words: measures of restraint, keeping in custody, the rule of law, proportionality, independence, necessity, restrictions of right and freedoms.